

Замітки про вухатого їжака і лісову мишівку в Стрілецькому степу

Г. В. Модін

Звичайною стацією вухатого їжака *Erinaceus auritus* в Стрілецькому степу є ділянки цілини, які представляють типчаково-полинний степ, що виник з різнотравно-ковилового степу внаслідок інтенсивного випасу. На цих ділянках острівками у великій кількості зустрічається рослинність, яку не їсть худоба (молочай, полин, чебрець). З рослин, що поїдає худоба, зустрічаються: тонконіг (м'ятлик лучний), костриця овеча, кульбаба. Ковила відсутня, лише зрідка трапляються поодинокі рослини ковила Лессінга.

Весною (особливо ранньою) на цих ділянках зацвітає багато ефемерів. Там-то і можна зустріти вухатого їжака, який уникає вологих місць, а також ділянок, що заростають густою рослинністю, яка заважає йому рухатись і затруднює добування їжі.

За Сатуніним, житлом вухатого їжака є викопана ним же неглибока нора, але таких нір на території Стрілецького степу ми не знаходили, там їжаки живуть виключно в покинутих неглибоких норах байбаків, в них вони і зимують.

Перед присмерком вухаті їжаки виходять із своїх нірок розшукувати їжу (переважно комах). Охоче поїдають вони ящірок, яких дістають з неглибоких нірок, розкопуючи їх, або з щілин землі, куди ті ховаються на ніч; мишей та полівок, хоча останні рідко бувають здобиччю їжака, завдяки великій рухливості; невеликих гадюк та полозів (на дорослих та великих екземплярів їжак не нападає). З комах улюбленою їжею вухатого їжака є коники, цикадки, сарана та її личинки, а також богомоли. Слід зазначити, що їжак не нападає на зелену жабу, можливо, через неприємний запах її сечовини.

Вухатий їжак є нічною твариною, яка на день ховається в потайному місці, куди повертається на світанку після нічного полювання. Цим вухатий їжак відрізняється від звичайного, який проводить день там, де його застав світанок, вибравши тільки більш затишне місце. Вухатий їжак з настанням присмерку далеко пізніше виходить на полювання, ніж звичайний, а ранком раніше ховається у свою нірку.

На підставі багаторічних спостережень в Стрілецькому степу над їжаком можна твердити, що їжак залягає в зимову сплячку в першій половині жовтня, в цей час вухаті їжаки дуже ожирілі. Дорослі особини, які мали приплід, залягають в сплячку при середній вазі 490—540 г., молоді (цього року народження) залягають в сплячку при середній вазі 380—440 г.

Зимова сплячка вухатих їжаків закінчується в другій половині березня. Період парування вухатих їжаків точно встановити трудно, бо строки народження дуже розтягнуті. Наприклад, підсосну самку ми здобули 28 травня 1952 р., друга самка, яку ми знайшли на цілинному вигоні, була вагітна і 20 червня 1952 р. в клітці, куди ми її посадили, народила вісім їжачат. Вага новонародженого становила 11,9 г (ріст їжачат наведено в табл. 1).

Розміри їжачат в перший день життя такі: довжина тіла — 51,0 мм, довжина хвоста — 5,0 мм, довжина ступні — 10,0 мм, довжина вуха — 6,0 мм. При народженні голки на спині їжачат м'які. Від лоба до хвоста, вздовж спинки по центру, проходить добре помітний рівчачок, який ділить спину на дві половини. Голки на спині розташовані рідко і мають біле забарвлення, а поміж ними темними крайками виділяються голки темносірого кольору. Довжина білих голок — 4 мм, довжина темних

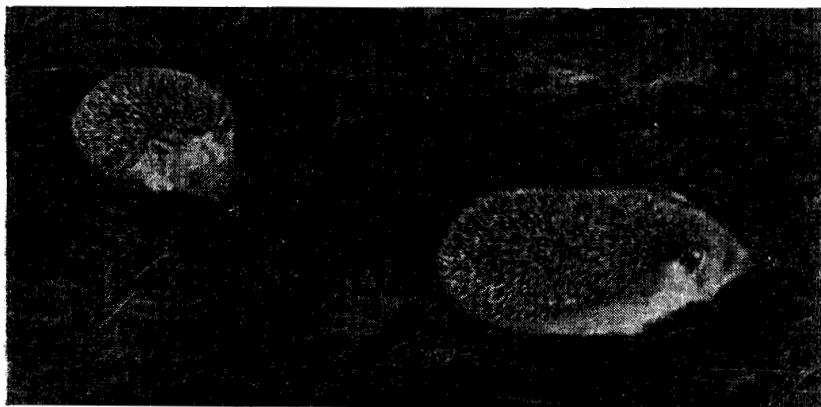

Рис. 1. Вухаті їжаки *Erinaceus auritus* в Стрілецькому степу. Спереду самка, за нею малий вухатий їжак віком 75 днів.

голок близько 1 мм. Колір шкіряного покрыву спини світлосірий. Боки тіла, живіт, кінцівки та голова ніжноружевого кольору. На передніх та задніх кінцівках ледве помітні (при дотику) маленькі білі кігті. На випуклих частинах верхньої та нижньої губ помітні вібриси. Очі та вуха міцно стулені. Інші частини тіла голі. Якщо взяти маленьких їжачат на руки, то вони пищать як миші. Їжачиха-мати захищає своїх малят, кидається на протягнену руку, загрозовано шипить та фиркає.

Коли доторкнутись до спини їжачат на другий день після їх народження, вони загрозовано підскакують, стараючись вколоти своїми вже затверділими гострими голками. Перед годуванням малят їжачиха ніби сідає на них, підтримуючись всіма кінцівками, їжата перевертаються на спинки і, лежачи, ссуть. Початок пігментації шкіряного покрыву на спині змінює забарвлення з світлосірого на темносіре.

На третій день після народження у їжачат з'являються шкіряні горбки над очима, нижче вухей, з боків голови і внизу нижньої щелепи, з яких починають показуватись окремі чорні волоски — майбутні органи дотику — вібриси, а поміж ними пушок (дрібні маленькі волоски). На кінчиках лапок шкіра набуває сірого забарвлення. Спостерігається також різка пігментація шкіри на боках тіла; нижче частини тіла, покритої голками, вона має вигляд поздовжньої смуги темносірого кольору, яка відділяє спинну частину тіла від грудей і черева.

В тижневому віці їжачата починають повзати. Намічається лінія розриву очей, довжина вібрисів на губі — 18 мм. На боках тіла показуються волоски сірого кольору. Їжачиха годує їжачат, лежачи на боці, вони ссуть її, масируючи кінцівками ділянку молочних залоз.

Ріст вухатих їжачат

(дані за 82 дні з дня народження, вага в г)

Дата зважування	Вік (в днях)	Середня вага всіх їжачат	Середня вага самців	Середня вага самок	Примітки
20.VI	0	11,9	—	—	Приплід 8; з них 4 самці і 4 самки
23.VI	3	18,4	—	—	Початок пігментації з спинного боку
26.VI	6	28,6	—	—	
29.VI	9	39,5	—	—	Почали повзати
2.VII	12	51,0	49,3	52,8	Очі ще закриті, але реагують на світло
5.VII	15	54,0	61,4	66,7	Почали розкривати очі і вушні раковини
8.VII	18	73,1	72,6	73,7	
10.VII	20	83,9	82,8	85,1	
13.VII	23	102,5	104,7	101,1	Ще не приймають самостійно їжі
16.VII	26	114,3	117,3	111,3	
20.VII	30	122,3	125,3	119,4	Охоче поїдають коників
24.VII	34	137,2	141,0	132,7	Почали їсти мишей та польових горобців
28.VII	38	161,0	162,0	160,0	Ще ссуть
1.VIII	42	209,5	216,5	203,5	Перестали ссати
5.VIII	46	223,2	228,5	218,0	Дуже ненажерливі
9.VIII	50	256,2	264,0	248,5	Вага матері—436,0
13.VIII	54	278,2	281,5	274,5	Відділились від матері
17.VIII	58	316,2	319,5	312,0	
21.VIII	62	340,5	355,0	326,0	Вага матері—478,0
25.VIII	66	347,0	372,0	322,0	
29.VIII	72	348,5	367,5	329,5	
2.IX	76	357,2	381,0	332,5	Вага матері—491
6.IX	82	369,0	433,0	305,0	

Через 12 днів після народження їжачата реагують на світло, не зважаючи на ще закриті повіки. Так, їжачата, посаджені мордочкою до вікна, швидко повертаються в протилежний від світла бік. Середня вага їжачат в цей час дорівнює 51,0 г, а середні розміри їх тіла такі:

Довжина тіла	110 мм
Довжина хвоста	10 мм
Довжина стопи	18 мм
Довжина вуха	14 мм

У молодих вухатих їжаків на череві і грудях сріблястобіле волосся. Більша волосистість спостерігається на боках тіла.

Лише на 15 день життя у молодих вухатих їжачат почали розкриватися очі (не в усіх, а тільки у більших), одночасно з відкриттям очей розкриваються і вушні раковини, але сам отвір вуха ще закритий.

На 18 день після народження у всіх їжачат відкриваються очі і вушні раковини. Молоді їжачата при дотику до них скручуються в клубочок. Живляться ще молоком матері. 16 липня (на 26-й день життя) вони вільно лазять по клітці, цікавляться м'ясом, яке розкладене для їжачихи, але самі ще не їдять його. Починають пити коров'яче молоко з блюдечка, але продовжують ссати матір.

20 липня їжачатам дали коників, яких вони охоче поїдали.

24 липня їжачатам дали мишей та польових горобців, яких вони їли, однак ще продовжували ссати матір і пити коров'яче молоко. Найбільш охоче поїдали коників та ящірок. За нашими спостереженнями, самка, а також молоді їжачата, загризаючи ящірку або малу (молоду) степову гадюку, завжди починають їсти її з хвоста.

1 серпня (на 42-й день життя) їжачата перестали ссати матір і стали дуже ненажерливим (вага їжі, яку вони з'їдають за добу, дорівнює половині ваги їх тіла).

21 серпня в двомісячному віці їжачата досягають $\frac{3}{4}$ ваги дорослої самки. Молоді самці важать більше, ніж молоді самки (див. табл. 1).

Вухатий їжак, який знищує велику кількість комах, належить до корисних тварин, про що свідчить аналіз його екскрементів. Вони складаються переважно з хітинових частин шкідливих комах. Так, при масовій появі жука-кузьки *Anisoplia ausriaca* екскременти вухатих їжаків складаються тільки з хітинових частин цього виду комах. В другій половині літа, коли з'являється велика кількість коників, екскременти вухатих їжаків багаті хітиновими частинами коників *Tetigonia caudata*.

Великої уваги заслуговує той факт, що в екскрементах вухатих їжаків зустрічаються рештки лісових шкідників, зокрема шпанська мушка *Lytta visicatoria*, яка на початку і в середині літа під час масового льоту завдає значної шкоди ясеневим насадженням у лісосмугах.

Отже, вухатих їжаків, як корисних тварин, треба взяти під охорону.

* * *

Поширення лісової, або північної, мишівки *Sicista betulina* Pall. в значній мірі зв'язане з лісовою зоною. Влітку 1952 р. нами були виявлені лісові мишівки на території байбакового заповідника (Стрілецький степ, північно-східна частина) у Ворошиловградській області.

Там цей вид зустрічається в степових балках та ярах серед різно-травно-ковилового степу. Зокрема, лісові мишівки спостерігалися нами і були здобуті в Крейдяній балці, схили якої звернені на північ і заросли деревно-чагарниковою рослинністю з такими характерними для степової зони породами, як терен, степова вишня, бобовник, європейський

та бородавчатий бересклет, жостір, проносний, собака та коричне шипшина, берест звичайний, клен татарський, поодинокі дикі яблуні та груші, дереза, ракитник та золотистий дрок (на дні балки), таволга звіробійолиста, що розростається острівками (на верху балки).

Виходи з нірок лісових мишівок знаходяться в густих заростях терну та бересклету бородавчатого, а нірки в різних напрямках розходяться в кореневу систему кущів. Середній діаметр отвору нірок 45 мм.

Лісові мишівки найбільш активні вночі, про це свідчать всі зареєстровані випадки попадання їх у капканчики. Однак нерідко доводилось спостерігати їх і ранком або надвечір (за 2—3 години перед заходом сонця).

60% вмісту шлунків становить дуже роздріблене насіння рослин, 20% — комахи, серед яких значна кількість садових чорних мурашок та хітинові частини інших комах, і 20% — роздріблені рослини.

З 12 здобутих лісових мишівок, мишівка, здобута 1 липня, мала чотири ембріони, діаметр яких дорівнював 2,5 мм. Здобувались мишівки звичайним капканчиком-хлопушкою, приманкою в якому був житній хліб, змочений олією і підсмажений. На цю приманку вони йшли охоче.

До цього часу даний вид ніким не відзначався в Старобільському степу. Ймовірно, що він поширився з лісостепової частини Воронежської області, бо відзначений в околицях Воронежа та в Новохоперському заповіднику, де було здобуто 12 екземплярів цього виду (10 з них передано в колекцію Київського державного університету і два — в Інститут зоології АН УРСР).

Таблиця 2

Розміри (мм) і вага (г) тіла дорослих лісових мишівок

Стать	Дата здобуття 1952	Вага	Довжина тіла	Довжина хвоста	Довжина задньої ступні	Висота вуха
Самець	30.V	9,0	56,0	95,0	15,0	11,0
"	1.VI	10,3	67,0	103,0	15,0	10,0
"	2.VI	10,5	70,0	94,0	15,0	11,0
"	2.VI	12,0	75,0	99,0	15,0	11,0
Самка	2.VI	9,8	77,0	93,0	15,0	11,0
Самець	3.VI	9,1	66,0	94,0	15,0	11,0
Самка	13.VI	12,5	74,0	95,0	15,0	11,0
"	1.VII	11,5	78,0	98,0	15,0	11,0
Самець	9.VII	10,8	70,0	95,0	15,0	10,0
Самка	16.VII	9,7	79,0	102,0	15,0	11,0
"	21.VII	11,6	73,0	97,0	15,0	10,0
Самець	30.VII	10,3	85,0	93,0	15,0	12,0

Інший вид, степова або південна мишівка *Sicista subtilis* є звичайною в Старобільському степу, але зустрічається досить рідко, тримається більш відкритих просторів цілинного степу.

Огнев С. И., Звери СССР и прилежащих стран, т. VI, 1948.
Корнеев О. П., Визначник звірів УРСР, К., 1952.

Заметка об ушастом еже и лесной мышевке в Стрелецкой степи

Г. В. Модин

Резюме

В заповеднике АН УССР «Стрелецкая степь» (Ворошиловградская область) ушастый ёж *Erinaceus auritus* живет на участках целинных степей с редкой растительностью, избегая влажных и густо заросших мест, селится чаще всего в оставленных неглубоких норах байбаков, где и зимует.

Сроки рождения молодых у ушастого ежа очень растянуты; глаза у недавнорожденных ежат раскрываются на 18-й день, а на 42-й день после рождения ежата перестают сосать мать.

Взрослые ежи и ежата очень прожорливы, они уничтожают большое количество насекомых, в том числе и вредителей растительности полей и лесов.

Таким образом, ушастый еж приносит несомненную пользу, а поэтому необходимо взять его под охрану.

Лесная мышевка *Sicista betulina* найдена в Стрелецкой степи впервые, ближайшее ее местонахождение — лесостепная часть Воронежской области.
